

SPØR

nytt fra fortiden

nr 2 2000

15. Årgang

30. Hefte

ISSN 0801-5376

Kr. 60,-

Historien om en bautastein

«At Ytterøen har, i gamle dage, havt anseelige eller fornemme Beboere, sees ogsaa af de Kjempe-Høie og Bautasteine, som endnu der findes.» Det er Gerhard Schønings konklusjon, etter at han har besøkt Ytterøya i Trondheimsfjorden på sin reise hit i 1774. Han nevner i alt syv bautasteiner som står på gården Eines, på nordsiden av øya, – og én bautastein på prestegården Eide. Det er den vi skal høre om her.

Bautasteinen på Pæssåhaugen står oppå en gravrøys like ved veien.
Foto Kalle Sognnes

Tekst Aud Beverfjord

Bautasteinen på Eide står i dag på en gravrøys, like ved veien. Deler av røysa er forsvunnet, sikkert ved bygging av veien. En del av haugens opprinnelig byggemateriale er nok også blitt en del av åkeren rundt. Men på dette høydedraget har det tidligere ligget flere gravanlegg – til dels store, om vi skal tro de skriftlige kildene. Om steinen på Eide sier Schøning at den står «på en liten Høi», og at steinen var flyttet fra en annen haug og til det sted den da hadde. Men det er nok mer sannsynlig at steinen står på sin opprinnelige plass.

Lorentz D. Klüwer beskrev samme område vel førti år senere; han nevner en kjempehaug som folk lokalt kaller «Pæssåhaugen». Ifølge Klüwer er den «nu næsten [...] aldeles udgravet», men ved siden av denne stod en stein, en «3 Alen lang, nedentil bred og i Toppen spids, Bautasteen, som har samme navn». Klüwer sier at steinen har samme navn som haugen, Pæsså, oppkalt etter en mann som ble drept og begravd.

På denne steinen står det en runeinnskrift, men verken Schøning eller Klüwer sier noe om runetegnene på steinen. I våre kilder er ingen innskrift omtalt før i 1866, da N. Nicolaysen omtaler den i årsberetningen. Han korrigerer Klüwer og presiserer at steinen står på en haug, og at den har en innskrift «af omtr. 10 utydelige runer av yngre slags». Det samme antall tegn synes Karl Rygh å ha sett. I hans beskrivelse av steinen fra 1879, nevnes også 10 runetegn, skrevet med det yngre runealfabetet, «hvoraf kun nogle faa kunne læses med tydelighed». I dag kan vi lese tegnene på steinen slik; þʀʀʀ, som konvertert til latinske bokstaver blir Þossæ, et ord som ikke så lett lar seg tolke, men som har en viss likhet med «pæsså», og som altså er første ledd i stedsnavnet Pæssåhaugen.

Dobbelskrivingen av s-runen, samt bruken av o- og æ-runene, tyder på at dette er en sen innskrift. Siden gravanleggene ikke er yngre enn fra vikingtid, kan altså innskriften være ristet en god stund etter at bautaen var satt opp. Rygh antar at navnet «Pæssåhaugen» er blitt til etter Schønings tid, som en følge av et forsøk på å lese første del av innskriften på steinen. Om så var, må det altså ha vært noen som kunne lese runer på Ytterøya på 1700-tallet. Det er ikke uvanlig at bautasteiner har navn, og ofte kan det være et egennavn, som i neste omgang gav navn til lokaliteten. Imidlertid omtaler Schøning steinen på Eide som «Klokkesteinen». Det skal vi komme tilbake til.

HELLERISTNINGER OG RUNER

Men bautasteinen på Pæssåhaugen har også en annen eiendommelighet. I tillegg til runetegnene, finnes det syv skålgroper på steinen – små, runde, regelmessige groper som vi oftest finner på helleristningsfelt fra bronsealderen. Noen forskere har tolket skålgropene på ulike

måter, blant annet som offerskåler (når de er ristet på mer eller mindre vannrette flater). Andre tar utgangspunkt i at de er abstrakte tegn/figurer, og at dette muligens var en slags standardfigur som markerte at det stedet de ble hugget, var betydningsfullt i en bestemt, kanskje sakral sammenheng. Når vi her finner skålgroper i et yngre jernalders miljø, kan det være at steinen tidligere har vært benyttet i en annen sammenheng, før den ble satt opp på gravrøysa.

Å REISE BAUTA

Både i Snorres Heimskringla og i sagaene fortelles det at det ble reist bautasteiner over særlig gjeve menn. I Egils saga heter det at «de gjorde [...] slik det var sedvane å stelle med liket tilgjeve menn, og reiste bautastein etter ham.» Og i Håvamål står det slik: «Sjelden bautasteiner nær veien står, uten at frende reiser dem etter frende.» Å reise bauta var gammel sedvane.

Skikken med å reise bautastein var alminnelig over hele Skandinavia. Ofte finner vi dem stående nær ved eller oppå gravrøysa eller -haugen, eller de kan stå i midten av en steinlegning. Slike bautasteiner finner vi i Norge både fra romertid og vikingtid, mens i Danmark går skikken helt tilbake til bronsealderen.

I innlandet ble slike bautasteiner ofte reist langs de gamle ferdselsveiene, og ute ved kysten stod de på godt synlige steder langs leden.

Å bygge gravhaug var et fysisk krevende arbeide, og å transportere en bautastein til bestemmelsesstedet og reise den der, var heller ikke den enkleste oppgave. Når en bautastein har en runeinnskrift som kan tolkes, angir den vanligvis at steinen er reist etter en viss person. Selv om disse steinene ikke nødvendigvis står ved eller på gravanlegg, er de å regne som minnesteiner over en avdød. En bautastein uten innskrift gir oss ingen informasjon om hvorfor den er reist – eller over hvem. Likevel er det nokså klart at bautasteiner både med og uten runeinnskrift, oftest er minnesteiner over avdøde.

I dag reiser vi bautasteiner til minne om spesielle begivenheter. Om dette var en skikk i forhistorisk tid, vet vi ikke. Det finnes innskrifter på enkelte runesteiner som forteller en «historie» om den avdøde, om at han eller hun var omkommet langt fra hjemstedet. Vedkommende har da ikke kunnet bli begravd ved steinen, og i slike tilfelle må derfor bautaen oppfattes som en minnestein – uten tilknytning til et gravanlegg. Å hedre en avdød med et slikt minnesmerke tyder på at de som har reist det, har gjort det fordi det var sedvane, – kanskje var det også en plikt.

STEINER OG KULT

Både graver og bautasteiner ved gravanlegg var knyttet til fedrekult, og selve graven var åstedet for kultutøvelsen. I førkristen tid var denne form for kult dominerende. Fedrekult innebærer at man dyrker slektens døde. Dette forutsetter at døden er en overgang til en annen form for tilværelse, der man forestiller seg at man kan oppnå kommunikasjon med den døde. Vi har få kilder som sier noe om hvordan den

private kulten ved fedrenes graver utspant seg, men vi må anta at det var seremonier med ofring, bloting og inntaking av rusdrikk ved gravene. Det siste var nok først og fremst knyttet til gravølet, men den rituelle øldrikkingen kan gjerne ha vært del av seremonien. Når de etterlevende i ætten hedret den døde, ble minnet om ham holdt i hevd. Men det ble forventet at den døde skulle bruke sin makt til å gjøre gjengjeld; de levende bad om fruktbarhet og godt år, som den døde hadde makt til å gi.

Kristenrettene retter forbud mot å «vekke draug eller haugbu», altså den som bodde i graven. Ofring, galdring og annen trolldom for å mane frem den døde, ble også forbudt.

Der man ikke har kunnet knytte en bautastein til et gravanlegg, men bare til nedgravde gjenstander, kan den gjerne ha vært et rent fruktbarhetssymbol. Gjenstandene kan vi betrakte som et offer til en fruktbarhetsguddom, og gjennom nedleggingen i jorden symboliserer dette en slags rituell forening mellom bautaen og jorden den er satt ned i. Jorden symboliserer det kvinnelige uttrykk, mens bautaen symboliserer det mannlige.

SAGNET OM STEINEN

Det knytter seg et gammelt sagn til bautasteinen på Pässåhaugen – ikke om hvem som reiste steinen eller over hvem den ble reist, men tradisjonen sier at når det ringes med kirkeklokkene, snur steinen seg. Derav kommer navnet Klokkesteinen, som Schøning nevner. Ingen har vel ennå kunnet registrere dette fenomenet, og dette forklarer sagnet med enkel, folkelig logikk: Steinen hører ikke, og siden den aldri har hørt kirkeklokkene, har den heller ikke snudd seg.

Sagnet om steinen som snur seg, må vel betegnes som et vandresagn, for på gården Øvre Fensstad i Stadsbygd, også ifølge Schøning, hadde det stått en bautastein med den samme besynderlige egenskap; den snudde seg når klokkene i kirken ringte. Det vites ikke om denne steinen hadde bedre hørsel enn den ovennevnte.

Forfatter:

Aud Beverfjord er cand.philol. og førstekon-sulent ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

Det er både runer og skålgroper på «Klokkesteinen». Tegning Kalle Sognnes

□ Klüwers tegning av bautasteinene på Eines på Ytterøya fra 1823.

